

“Εβδομο
Κεφάλαιο

Τό "Ατομο καί τό Σύνολο

ΕΞΕΤΑΣΑΜΕ ΩΣ ΤΩΡΑ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΥΡΙΩΣ ΑΠΟ «ΜΑΚΡΟΣΚΟΠΙΚΗ» ἄποψη, δηλαδή ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀντιθέσεων καί τῆς δυναμικῆς τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. Ἄλλά ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα. Πῶς ἐμφανίζεται λοιπόν τό ἄτομο στό ἐσωτερικό τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου; Μέ ποιόν τρόπο συνδέονται τό ἀτομικό καί τό κοινωνικό, καί πῶς ἀλληλοκαθορίζονται; Μέ ποιό τρόπο τό κοινωνικό προϋποθέτει ἀλλά ὑπερβαίνει τό ἀτομικό; καί, ἀντίστροφα, πῶς τό ἀτομικό καθορίζεται καί διαμορφώνεται ἀπό τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων;

Ἐπάρχουν –σχηματικά– δύο τρόποι γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τοῦ ἀτόμου: ὁ ἕνας, ὁ ἀτομιστικός, χαρακτηρίζει προπαντός τήν ἀστική φιλοσοφία. Τό ἄτομο ἐδῶ θεωρεῖται αὐτόνομο, ἔξω ἀπό τίς κοινωνικές καί οἰκονομικές σχέσεις του, καί ἔργο τῆς φιλοσοφίας εἶναι νά ἀνακαλύψει κάποια Οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ἐξωιστορική καί ἀμετάβλητη. Κατάληξη αὐτῆς τῆς θεώρησης εἶναι ἡ ἀποθέωση τοῦ ἀτόμου. Ὡστόσο ἡ θεωρητική ἀποθέωση –φανακισμένη ἐξωτερίκευση τοῦ ἀστικοῦ ἀτομισμού– ἀντιφάσκει πρὸς τήν πραγματική κατάσταση τῶν ἀτόμων μέσα στήν ἀστική κοινωνία. Ὅπως γράφει ὁ Μάρξ, μόνο μέ τήν πιό τεράστια φθορά τῆς ἀνάπτυξης τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων ἐξασφαλίστηκε ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας κατά τήν ἱστορική περίοδο πού προηγεῖται ἄμεσα ἀπό τή συνειδητή ἀναδόμηση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Καί αὐτό πού ἰσχύει γιά τίς ταξικές κοινωνίες γενικά, ἰσχύει, ἴσως περισσότερο, γιά τόν ἀναπτυγμένο καπιταλισμό.

Οί αστικές αντιλήψεις για τό ξεχωριστό άτομο, για τήν ανθρώπινη ού-
σία, για τήν ἐλευθερία καί τά ανθρώπινα δικαιώματα, αντιφάσκουν μέ τόν
ούσιαστικό αντιανθρωπισμό του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.
Οί ἐξωραϊσμένες θεωρητικές κατασκευές εἶναι ἡ ἀφηρημένη καί ἀνεστραμι-
μένη εἰκόνα του αστικού ατομισμού, τῆς ούσιαστικῆς ἀποξένωσης του ἄν-
θρώπου στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες. Ἐλλά μιά «διαυ-
γής» ἀντίληψη για τίς σχέσεις ατόμου-κοινωνίας δέν εἶναι εὐκολο ἔργο.
Ἐκόμα καί οἱ θεωρητικοί του οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ δέν ξέφυγαν ἀπό τά
πλαίσια τῆς αστικῆς ἀνθρωπολογίας – ὅπως τό ἀπέδειξε ἡ ἀνελέητη κριτι-
κή του Κ. Μάρξ.

Ἐνα ἀπό τά ἀφετηριακά σημεία του ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ ἦταν ἡ
κριτική του αστικού οὐμανισμοῦ καί ἡ ἀνάδειξη τῶν ἀντιφάσεων καί τῆς
ιδεολογικῆς λειτουργίας του.

Κατά τόν Μάρξ: «Ἡ οὐσία του ἀνθρώπου δέν εἶναι μιά ἀφαίρεση πού
ἐνυπάρχει στό ἀπομονωμένο άτομο. Στήν πραγματικότητα, εἶναι τό σύνο-
λο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων». ¹ Γι' αὐτό, ὅπως γράφει ὁ L. Sève, ἡ μαρξι-
στική ἀνθρωπολογία προχωρεῖ πρός δύο κατευθύνσεις. Ἐφενός ξεκινᾷ
ἀπό τή ριζική κριτική του ἀνθρώπου, ὅπως ἐμφανίζεται στήν αστική
ιδεολογία καί στό θεωρησιακό οὐμανισμό, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνατρέχει στίς
κοινωνικές σχέσεις πού μέ τήν ἀντικειμενική τους ὑλικότητα συνιστοῦν τίς
πραγματικές προϋποθέσεις τῆς ιδεολογίας. Ἡ μαρξιστική κριτική ἀπεκά-
λυψε ὅτι, στά πλαίσια τῆς ἀλλοτριωμένης φαινομενικότητας, οἱ σχέσεις
ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους ἐμφανίζονται σά σχέσεις ἀνάμεσα στά πράγμα-
τα. Στή συνέχεια, καί μέ ἀφετηρία τίς ἀντικειμενικές σχέσεις, ἡ μαρξιστική
ἀνάλυση ἐπιστρέφει στή διερεύνηση τῆς συγκεκριμένης κοινωνικῆς καί
ἀτομικῆς ζωῆς. Ἐλλά αὐτή ἡ ἐπιστροφή στό συγκεκριμένο ἔμεινε σέ ἐμ-
βρυακή κατάσταση, καί ἀποτελεῖ σήμερα ἕνα βασικό ἔργο τῆς μαρξιστικῆς
ἀνθρωπολογίας. ²

Τά τελευταῖα χρόνια στή Γαλλία, μά καί ἀλλοῦ, ἐμφανίστηκε, ὅπως
ἔχουμε ἤδη σημειώσει, ἕνα μαρξιστικό ρεῦμα (Althusser κ.ἄ) πού θεωρεῖ
ὅτι ἡ ἀνθρωπολογική ἔρευνα ἀπό μαρξιστική σκοπιά ἀποτελεῖ θεωρητικό
σφάλμα. Κατά τόν Althusser, ὁ οὐμανισμός εἶναι ἀπό τή φύση του ἰδεο-

λογία, και ή οποιαδήποτε ούμανιστική φιλοσοφία θ' ακολουθήσει τή θεωρητική μοίρα τής άλλοτρίωσης. Οί μαρξιστές, κατά τόν Althusser, πρέπει νά μιλᾶν γιά θεωρητικό άντιουμανισμό τοῦ Μάρξ.

Οί προηγούμενες απόψεις στηρίζονται σέ μιά τυπική αντίληψη τής εξέλιξης τοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ (τομή, δύο περίοδοι κλπ.), δηλαδή σέ μιάν απολυτοποιημένη αντίθεση ανάμεσα στήν ιδεολογία και τήν ἐπιστήμη, καθώς και σέ μιά ἐξίσου απολυτοποιημένη αντίθεση ανάμεσα στόν «ταξικό ούμανισμό» και στόν «ούμανισμό τοῦ προσώπου»³. Ὁ Althusser ἀναπαρήγαγε –στά πλαίσια μιᾶς αντίληψης πού θέλει νά εἶναι μαρξιστική– τή βασική θέση τοῦ δομισμοῦ, κατά τήν ὁποία τά ἄτομα εἶναι ἄπλοί φορεῖς (supports) τῶν κοινωνικῶν σχέσεων και ή ἀνθρώπινη ἱστορία δέν εἶναι παρά ἱστορία χωρίς ὑποκείμενο.

Ἀντίθετα, κατά τήν ἄποψη πού ἀναπτύσσουμε ἐδῶ, ὁ μαρξισμός δέν εἶναι ἀσυμβίβαστος μέ μιά θεωρία τοῦ ἀνθρώπου (ή ἀνθρωπολογία), ἀλλά μέ τόν ἀστικὸ ούμανισμό. «Ἡ ἀναλυτική μου μέθοδος», γράφει ὁ Μάρξ, «δέν ἔχει σάν ἀφετηρία τόν ἄνθρωπο, ἀλλά τήν οἰκονομικά δοσμένη κοινωνική περίοδο». Τό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀνάγεται συνεπῶς στήν ἀναζήτηση κάποιας ἐξωιστορικής οὐσίας, ἀλλά στήν ἔρευνα τής διαμόρφωσης και τής ἐξέλιξης τοῦ ἀτόμου μέσα στήν ἱστορία.

Ἄς δοῦμε ὅμως συγκεκριμένα τό πρόβλημα.

Ἡ ἀνθρωποποίηση (hominisation) δέν εἶναι μόνο βιολογικό φαινόμενο. Μέ τή βιολογική ἀνθρωποποίηση συμπορεύτηκε (και ἀπό ἓνα σημείο τή διαδέχτηκε) ή καθαυτό ἀνθρωποποίηση, δηλαδή ή διαμόρφωση τοῦ ἀτόμου μέσα ἀπό τίς κοινωνικές σχέσεις και μέ τήν ἀφομοίωση τής πολιτισμικῆς κληρονομιάς τῶν προηγούμενων σχηματισμῶν. Ἡ αντίληψη γιά τήν ἱστορικότητα και τήν κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου διαλύει τή μεταφυσική τής ἀναλλοίωτης «ἀνθρώπινης οὐσίας». Αὐτό ὅμως δέν καταργεῖ τήν ἀνάγκη νά ἀναζητήσουμε τίς ὁποιοσδήποτε «σταθερές» στήν ἐξέλιξη τοῦ ἀτόμου, «σταθερές» πού δέν μένουν ἀναλλοίωτες στήν πορεία τής ἱστορίας.

Τό ἄτομο-παραγωγός ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέλος ἑνός εὐρύτερου συνόλου. Κατά τόν Μάρξ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι κυριολεκτικά «ζῶον πολιτικόν».

ὄχι μόνο κοινωνικοποιήσιμο ζῶο, ἀλλά ζῶο «πού δέ μπορεῖ νά ἀπομονωθεῖ παρά μόνο μέσα στήν κοινωνία». Βάση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς συνιστᾶ ἡ διαδικασία τῆς παραγωγῆς. Ἡ παραγωγή ἔξω ἀπό τήν κοινωνία εἶναι κάτι ἐντελῶς ἐξαιρετικό, καί τό νά μιλάμε γιά ἐξωκοινωνική παραγωγή εἶναι «τόσο παράλογο», ὅσο καί γιά ἀνάπτυξη τῆς γλώσσας χωρίς νά ὑπάρχουν ἄτομα πού νά ζοῦν καί νά μιλοῦν μαζί⁴.

Βέβαια ἡ «οὐσία» τοῦ ἀτόμου δέν περιορίζεται στήν ἐργασιακή σχέση. Καθορίζεται ἀπό τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων. Ὡστόσο ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ τή βάση γιά τήν κατανόηση τῆς διαμόρφωσης τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν χαρακτηριστικῶν του⁵. Ἡ ἐννοια τῆς ἐργασίας, «ὀρθολογική ἀφαίρεση», θρίσκειται στήν ἀφετηρία τῆς μαρξικῆς ἀνθρωπολογίας.

Ἡ ἐργασία εἶναι πρίν ἀπ' ὅλα σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση. Ἀλλ' αὐτή ἡ σχέση διαμεσολαβεῖται ἀπό τίς παραγωγικές σχέσεις καί δέν εἶναι στατική. Ἀρχίζει ἀπό τήν ἀπλή ἰδιοποίηση τῶν φυσικῶν ὑλῶν καί τῶν προϊόντων τῆς φύσης, καί προχωρεῖ στό μετασχηματισμό τους μέ τή βοήθεια τῆς τεχνικῆς – προχωρεῖ ἀπό τόν ἀπλό μετασχηματισμό μέχρι τή δημιουργία ὑλῶν ἀνύπαρκτων στή φύση, χάρις στή νεότερη τεχνολογία. Κατά τόν Μάρξ:

Σέ ὅλες τίς μορφές κοινωνίας ὅπου δεσπόζει ἡ ἔγγεια ἰδιοκτησία, ἡ σχέση μέ τή φύση παραμένει κυριαρχική. Ἐκεῖ ὅπου δεσπόζει τό κεφάλαιο, ὑπερισχύει τό κοινωνικό στοιχεῖο πού δημιουργεῖται στήν πορεία τῆς ἱστορίας. Δέν μποροῦμε νά κατανοήσουμε τήν ἔγγεια πρόσοδο χωρίς τό κεφάλαιο. Ὡστόσο μποροῦμε νά κατανοήσουμε τό κεφάλαιο χωρίς τήν ἔγγεια πρόσοδο.⁶

Ἡ ἐργασία δημιουργεῖ ἀντικείμενα, ἀξίες χρήσης, πού εἰσέρχονται στήν κυκλοφορία σάν ἐμπορεύματα ἀποξενωμένα ἀπό τόν παραγωγό. Ὁ φετιχισμός τοῦ ἐμπορεύματος ἀντιστοιχεῖ στή φρενακισμένη συνείδηση τοῦ ἀστού, ὅπου μιά σχέση μεταξύ ἀνθρώπων παίρνει τήν ἀπατηλή μορφή σχέσης μεταξύ πραγμάτων. Ἡ ἀποξένωση βιώνεται ἀπό τόν ἀστό σάν ἡ κανονική κατάσταση τῆς κοινωνίας. Ἀντίστοιχα, μιά ἱστορικά καθορισμένη μορφή κοινωνικῶν σχέσεων, οἱ ἀστικές σχέσεις, ἐμφανίζονται σάν «ἀμετάβλητοι φυσικοί νόμοι τῆς κοινωνίας, θεωρούμενης in abstracto».⁷

Ἔργασια, γενικά καί ἀόριστα, δέν ὑπάρχει. Ἡ ἐργασία πραγματοποιεῖται πάντοτε στά πλαίσια ἐνός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγῆς. Γι' αὐτό, ἂν δοῦμε μόνο τίς τεχνικές ὄψεις τῆς, δέ βλέπουμε παρά μόνο τή μιά ὄψη τοῦ προβλήματος. Ἄν κάνουμε ἀφαίρεση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τονίζει ὁ Μάρξ, τότε φαίνεται ἀδιάφορο ἂν ἡ ἐργασία γίνεται ἀπό σκλάβους κάτω ἀπό τό μασιτίγιο τοῦ ἐπιστάτη ἢ τό ἀνήσυχο βλέμμα τοῦ καπιταλιστῆ, ἢ ἀκόμα ἂν πρόκειται γιά τόν Κιγκινάτο πού καλλιεργεῖ τή γῆ του, ἢ τόν ἄγριο πού σκοτώνει τό θήραμά του μέ τήν πέτρα. Ἡ γενική φύση τῆς ἐργασίας δέν τροποποιεῖται ἐπειδή ὁ ἐργάτης δουλεύει, ὄχι γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά γιά τόν κεφαλαιοῦχο. Ἀλλά τό προϊόν τῆς ἐργασίας ἀνήκει στόν κεφαλαιοκράτη, ὄχι στόν παραγωγό. Ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει τήν ἡμερήσια ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τό ἴδιο ὅπως θά πλήρωνε ἕνα ἄλογο γιά μιά μέρα δουλειᾶς⁸.

Ἐδῶ βρίσκεται ἡ κοινωνική-ταξική ἄποψη τῆς ἐργασίας: ἡ ἀλλοτριώσή της. Ἡ ἐργασία, ἀφηρημένα, εἶναι ἐξωτερίκευση τῶν δημιουργικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀτόμου. Εἶναι, ἀπό μιάν ἄποψη, ἀνάπτυξη δεξιοτήτων, δημιουργία. Ἀλλά στό καθεστῶς τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ὁ χαρακτήρας αὐτός ἀλλοτριώνεται. Ἡ ἐργασία ὑποβαθμίζεται σέ ἀναγκαστική ἐξωτερίκευση καί ἀντικειμενοποίηση. Ἀπό κατάφαση καί αὐτοδεβαίωση γίνεται μέσο γιά τή βιολογική συντήρηση τοῦ ἀτόμου. Παραπέρα: ἡ ἐπιδίωξη τῆς μέγιστης ἀποδοτικότητας ὀδηγεῖ στόν κατατεμαχισμό τῆς ἐργασίας, στήν ἀλυσωτή μονότονη δουλειά, στήν ἐξουθένωση τῶν ἐργαζομένων καί σέ ὅλα τά ἀρνητικά πού σκιαγραφήσαμε στά δύο προηγούμενα Κεφάλαια.

Ἡ ἐργασία δημιουργεῖ σχέσεις ἀνάμεσα στά ἄτομα. Ἀναπτύσσει τήν ἀλληλεγγύη καί τήν κοινωνική φύση τους. Ἀλλά ἡ ἐργασία στά πλαίσια τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων ἀποξενώνει τά ἄτομα. Οἱ μόνες σχέσεις πού ἀναπτύσσει εἶναι οἱ ἐξωτερικές σχέσεις ἀτόμων πού ἀνταλλάσσουν ἐμπορεύματα. Ὁ Μάρξ σημειώνει σχετικά:

Τά ἄτομα ἀντιμετωπίζονται μόνο σάν ἰδιοκτῆτες ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, σάν ὄντα πού, ἀπέναντι στούς ἄλλους, δημιούργησαν μιάν ἀντικειμενική ὑπαρξη χάρις στό προϊόν τους, τό ἐμπόρευμα.

Τό ἕνα δέν ὑπάρχει γιά τό ἄλλο παρά σάν πράγμα, καί ἡ χρηματική τους σχέση, πού

μετατρέπει για όλους τήν κοινότητά τους τήν ίδια σέ κάτι έξωτερικό και τυχαίο, δέν εἶναι παρά ἡ ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς σχέσης. Ἡ κοινωνική ἀλληλεξάρτηση, πού γεννιέται ἀπό τή συνάντηση ἀνεξάρτητων ἀτόμων, ἐμφανίζεται ἀπέναντί τους ὡς ἀντικειμενική ἀναγκαιότητα, και ταυτόχρονα ὡς δεσμός πού τούς εἶναι ἐξωτερικός: αὐτό ἀκριβῶς ἀντιπροσωπεύει τήν ἀνεξαρτησία τους. Ἡ ὕπαρξη σέ κοινωνία ἀποτελεῖ βέβαια μίαν ἀναγκαιότητα, ἀλλ' αὐτό δέν εἶναι παρά ἓνα μέσο, τό ὁποῖο –κατά συνέπεια– ἐμφανίζεται στήν ἴδια τά ἄτομα σάν κάτι ἐξωτερικό· κι ἀκόμα, μέ τό χρῆμα, σάν ἀπτό ἀντικείμενο. Τά ἄτομα παράγουν στήν κοινωνία ὡς κοινωνικά ἄτομα. Ταυτόχρονα αὐτό ἐμφανίζεται σάν ἀπλό μέσο πρὸς ἀντικειμενοποίηση τῆς ἀτομικότητάς τους.⁹

Οἱ κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγῆς συνεπάγονται μία ἀπό τίς ἐνδογενεῖς ἀντιθέσεις τῆς ἀστικής κοινωνίας: τήν ἀντίθεση πού συνιστᾶ ἡ αὐξουσα κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς και ἡ ἀντίστοιχα αὐξανόμενη ἀποξένωση τῶν ἀτόμων ἀπό τά μέσα παραγωγῆς, ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους, ἀπό τούς ὑπόλοιπους ἐργαζόμενους στόν ἴδιο χῶρο παραγωγῆς. Συνολικά ἀπό τό κοινωνικό Γίγνεσθαι τοῦ ὁποῖου εἶναι οἱ δημιουργοί.

Ὁ ἄνθρωπος, ἔγραφε ὁ Μάρξ, δέ μπορεῖ νά συσταθεῖ σέ ὑποκείμενο, παρά μόνο μέσα στήν κοινωνία. Ἀλλά μέσα στήν κοινωνία ὁ ἄνθρωπος, ὄχι μόνο ἀποξενώνεται, ἀλλά και ὑποδουλώνεται στίς ἀντικειμενικές, πραγματοποιημένες σχέσεις. Οἱ ἀντικειμενικοί ὄροι ἐπιβάλλονται στήν ἄτομα και τά καθορίζουν. Τό ἄτομο διαμορφώνεται ὡς προϊόν τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων τῆς ὕπαρξης. Βέβαια τό ἄτομο ἐπιδραῖ ἀναδραστικά στίς συνθηκές. Ἀλλά στίς συνθηκές τῆς ἀποξένωσης εἶναι ἀδύνατη ἡ προγραμματισμένη ἀνέλιξη τοῦ κοινωνικοῦ, πού πραγματοποιεῖται μέ μία ἀντικειμενική, τυφλή, ὑπερπροσωπική νομοτέλεια, προϊόν ἀπειρίας ἀπό ἀλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα, κίνητρα και αὐταπάτες.

Ἡ ἀστική κοινωνία ἀναπαράγει και ὀλοκληρώνει τήν ἀντίθεση ἀτομικοῦ και κοινωνικοῦ. Ὁ ἀτομισμός και ὁ κυνισμός εἶναι τά φυσιολογικά προϊόντα τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων, «κινητήριες δυνάμεις» τῆς ἀστικής κοινωνίας. Ὡστόσο ἡ ἰδεολογία φενακίζει αὐτή τή σχέση και ἐπιχειρεῖ νά πείσει γιά τήν κοινότητα τῶν συμφερόντων τοῦ ἀτόμου και τῆς κοινωνίας. Τό ἀποξενωμένο ἄτομο ἔχει ἀνάγκη ἀπό κάποιο «συμπλήρωμα ψυχῆς». Ὁ ἰδεαλισμός, ὁ ἐθνικισμός, ἡ θρησκεία, ἡ ὑπερβατική ἠθική εἰ-

ναι οί στείροι, στιλπνοί καρποί αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. Ἄλλά ὁ ἰδεατός κόσμος γίνεται συντρίμια μπροστά στίς πραγματικές συγκρούσεις. Τό χρήμα διαλύει τό μαγικό κόσμο τῆς ἰδεολογίας, ἀφήνοντας γυμνή τήν ἀντίφαση τοῦ ἀτομικοῦ μέ τό κοινωνικό.

ἌΟ κεφαλαιοκράτης φαντάζεται ὅτι παράγει γιά τήν κοινωνία. Ὁχι γιά τό κέρδος. Φαντάζεται ὅτι ὑπηρετεῖ τό γενικό καλό. Ὁτι δίνει δουλειά στούς ἐργάτες του, καί ὄχι ὅτι ἀντλεῖ ὑπεραξία ἀπό τήν ἀπλήρωτη ἐργατική τους δύναμη. Ἄλλά ὁ «οὐμανισμός» δέν θά τόν ἐμποδίσει νά χρησιμοποιοῦν ὅλα τά μέσα ἐναντίον τῶν ἀνταγωνιστῶν του, νά ἐπιδιώξει προνομιακές σχέσεις μέσω τοῦ κράτους, ἢ ν' ἀντιμετωπίσει μέ τήν ἀπόλυση ἢ μέ τήν κρατική βία ὅσους δέν δέχονται ἀδιαμαρτύρητα τή «φυσική τάξη πραγμάτων» πού ἐνσαρκώνει ὁ ἴδιος.

Ἡ κεφαλαιοκρατική-ἐμπορευματική παραγωγή ἀποξενώνει τά ἄτομα. Τά μετατρέπει σέ μονάδες πού ἔρχονται στήν ἀγορά νά πουλήσουν ἢ νά ἀγοράσουν ἐργατική δύναμη – οἱ πρῶτοι γιά νά συντηρηθοῦν, οἱ δεύτεροι γιά νά καρπωθοῦν τήν ὑπεραξία. Ὡστόσο, στά πλαίσια τῆς ἀλλοτρίωσης, καί μέσα ἀπό τούς ἀνταγωνισμούς, τούς πολέμους, τήν ἐκμετάλλευση καί τόν ἀποδεκατισμό τῶν ὑπανάπτυκτων ἐθνῶν, ἀναπτύχθηκε ἡ ἐπιστήμη καί ἡ τεχνική, συνολικά ὁ λεγόμενος ἀστικός πολιτισμός. Ἡ θυσία ἀτόμων καί λαῶν ἦταν τό τίμημα τῆς προόδου στό 19. καί στόν 20. αἰῶνα. Καί ἂν ὑπάρχει κάποια «δικαίωση» τῆς κεφαλαιοκρατικῆς βαρβαρότητας, εἶναι ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὄξυνση τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ἀντιθέσεων μπορεῖ νά ὀδηγήσει, μέσα ἀπό ἰδιόμορφους καί ἱστορικά πρωτότυπους δρόμους, πρὸς τήν κατάρρευση τῆς ταξικῆς ἐκμετάλλευσης.

Ἔργο τῆς φιλοσοφίας εἶναι νά συλλάβει αὐτή τή δυναμική καί, ὑπερβαίνοντας, στό χῶρο τῆς θεωρίας, ἐκεῖνο πού ἤδη ὑπάρχει, νά καθοδηγήσει τήν κοινωνική πράξη. Ὡς πρὸς αὐτό ὁ μαρξισμός διαφέρει τόσο ἀπό τό θεωρησιακό ἰδεαλισμό ὅσο καί ἀπό τόν προμαρξιστικό ὕλισμό. Τό κύριο μειονέκτημα τοῦ προμαρξιστικοῦ ὕλισμοῦ, κατά τόν Μάρξ, ἦταν ὅτι «συνέλαβε τόν αἰσθητό κόσμο μέ τή μορφή τοῦ ἀντικείμενου ἢ τῆς ἐποπτείας, καί ὄχι σά συγκεκριμένη ἀνθρώπινη δραστηριότητα, σάν πράξη – μέ τρόπο ὑποκειμενικό»¹⁰. Βέβαια καί ὁ

προμαρξιστικός υλισμός, ακόμα και η θεολογία, μίλαγαν για πράξη (ή θεωρησιακή νόηση κατ' επέκταση γίνεται πρακτική - "Άγιος Θωμάς ο Ἀκινάτης). Ὡστόσο, μόνο μέ τό μαρξισμό ή κοινωνική πράξη συλλαμβάνεται σέ ὄλη τήν αντιφατικότητα καί τήν ιστορική της οὐσία. Συλλαμβάνεται συνειδητά ἀπό τήν ἀποψη μιᾶς τάξης πού αντιπροσωπεύει, δυνάμει, τή διάλυση τῶν τάξεων. Μόνο μέ τό μαρξισμό ή φιλοσοφία γίνεται συνειδητά ταξική, ἄρα συνειδητά ἐπαναστατική, καί παύει νά νομοθετεῖ στούς οὐρανούς τῆς οὐτοπίας. Ὡστόσο καί ή μαρξιστική φιλοσοφία ζεῖ σήμερα τήν πρακτική ἀποτυχία της. Κι ἓνα ἀπό τά ἄμεσα καθήκοντά της εἶναι νά ἐξηγήσει αὐτή τήν ἀποτυχία.

Ἡ ἀποφασιστική σημασία τῆς ἐργασίας, καί εὐρύτερα τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς, γιά τό μετασχηματισμό τοῦ κόσμου καί γιά τή διαμόρφωση τοῦ ἀτόμου ὡς κοινωνικοῦ ὄντος, ἀναλύθηκε κυρίως ἀπό τό μαρξισμό. Οἱ μεγάλοι ἐπαναστάτες, καί προπαντός ὁ Μάρξ -ἔγραφε ὁ Μ. Merleau-Ponty- γνωρίζουν ὅτι ή παγκόσμια ἱστορία δέν εἶναι ἀντικείμενο γιά θέαση, ἀλλά κάτι πού πρέπει νά γίνεῖ, κι ἐκεῖνο πού βάζουν ἀπό τόν ἑαυτό τους στήν ἐπανάσταση δέν εἶναι ἓνα ἀσαφές φόντο χιλιασμοῦ, ἀλλά μιᾶ ὀξεία αἴσθηση τῶν γεγονότων. Ὁ Μάρξ -τονίζει ὁ Merleau-Ponty- δέν μιλοῦσε γιά τέλος τῆς ἱστορίας, ἀλλά γιά τέλος τῆς προἱστορίας. Ἡ ἔννοια τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας δέν εἶναι μαρξιστική, ἀλλά ἐγγελιανή.¹¹ Ὁ σοσιαλισμός, πράγματι, δέν σημαίνει γιά τόν Μάρξ τό τέλος τῆς ἱστορίας, ἀλλά τό τέλος τῆς προἱστορίας καί τήν ἀρχή τῆς πραγματικῆς, συνειδητῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ μαρξιστική ἀνάλυση τοῦ ρόλου τῆς ἐργασίας στήν «ἀνθρωποποίηση» τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σχολιαστεῖ ἀπό πολλούς μή-μαρξιστές συγγραφεῖς. Ὁ διάλογος τοῦ χεριοῦ καί τοῦ ἐγκεφάλου, γράφει π.χ. ὁ Γάλλος χριστιανο-περσοναλιστής J. Lacroix, ή ἐνότητα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς, δημιουργοῦν ἓναν ἄνθρωπο πού ἀνακαλύπτει τήν ἴδια τήν ἀνθρώπινή του ιδιότητα, μετασχηματίζοντας τόν κόσμο. Ὁ μόχθος τοῦ προλετάριου ἐξανθρωπίζει τό ὑλικό σύμπαν, τό ὁποῖο μέ τή σειρά του τόν καθολικεύει. Ὁ μαρξιστής ἄνθρωπος, κατά τόν Lacroix, εἶναι διπλά ἐργάτης: ἐργάτης τῆς

ἀδιάκοπης κοινωνικοποίησης τῆς ἀνθρωπότητας καί ἐργάτης τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς φύσης. Μέ τήν πρακτική του δραστηριότητα ὁ ἄνθρωπος πραγματώνει τήν οὐσία του, δηλαδή καθολικεύεται, ἐξανθρωπίζοντας τόν κόσμο¹². Ὁ ἄνθρωπος μεταμορφώνει τόν κόσμο μέ τήν κοινωνική πράξη, καί ταυτόχρονα μεταμορφώνεται: αὐτοδημιουργεῖται.

Κατά τόν Μάρξ:

Τό ὑλιστικό δόγμα πού θέλει τούς ἀνθρώπους προϊόντα τῶν περιστάσεων καί τῆς παιδείας, καί πού κατά συνέπεια θεωρεῖ ὅτι οἱ μεταμορφωμένοι ἄνθρωποι θά εἶναι προϊόντα ἄλλων περιστάσεων καί διαφορετικῆς ἐκπαίδευσης, λησμονεῖ ὅτι ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι μεταμορφώνουν τίς περιστάσεις καί ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἐκπαιδευτής ἔχει ἀνάγκη νά ἐκπαιδευτεῖ. Ἔτσι, τό δόγμα αὐτό τείνει ἀδιάκοπα νά διαιρέσει τήν κοινωνία σέ δύο μέρη, ὅπου τό ἓνα θά βρίσκεται πάνω ἀπό τήν κοινωνία (ὅπως π.χ. στόν Robert Owen)¹³.

Καί ἡ διαίρεση αὐτή χαρακτηρίζει ἐμφατικά τίς ἱεραρχημένες ταξικές-ἐξουσιαστικές κοινωνίες.

Ἄτομο-«φορέας» τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἱστορία χωρίς ὑποκείμενο (δομισμός). Ἄτομο ἀπόλυτα ἐλεύθερο, χωρίς ἑτεροκαθορισμούς. Ἄτομο-δημιουργός τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῆς κοινωνίας, νοούμενης ὡς ἀθροίσματος αὐτόνομων ἀτόμων. Οἱ ἀπολυτοποιήσεις αὐτές συνεπάγονται τά τυπικά διλήμματα: νά ἀλλάξουμε τήν κοινωνία γιά νά ἀλλάξουμε τά ἄτομα; ἢ νά ἀλλάξουμε τούς ἀνθρώπους γιά νά ἀλλάξουμε τήν κοινωνία; Ὁ μαρξισμός ἀπορρίπτει αὐτά τά διλήμματα τῆς τυπικῆς σκέψης. Ἡ κοινωνία μεταμορφώνεται μέσα ἀπό τήν κοινωνική πράξη καί οἱ ἄνθρωποι μεταμορφώνονται καί αὐτοδημιουργοῦνται δημιουργώντας τήν ἱστορία. Ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση θά εἶναι ἔργο συνειδητῶν ἀνθρώπων καί ἡ σοσιαλιστική κοινωνία θά διαμορφώσει ἓνα νέο τύπο ἀνθρώπου: τό σοσιαλιστικό. Ἄρα οἱ ἄνθρωποι θά διαμορφώνονται ἀλλάζοντας τόν κόσμο καί ὁ κόσμος θά μεταμορφώνεται συνειδητά σέ συνάρτηση μέ τή μεταμόρφωση τῶν ἀνθρώπων.

Τό ἄτομο μορφώνεται ἱστορικά, μέσα ἀπό τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων καί δραστηριοτήτων. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι τό ἄτομο διαλύεται μέσα στίς κοινωνικές του σχέσεις. Γιατί τό ἄτομο ἀποτελεῖ μιά σ χ ε

τικὰ αὐτόνομη ὀλότητα (καί ὄχι μόνο σά βιολογικό ὄν) στό ἐσωτερικό τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, μέ τίς προσωπικές ἰδιομορφίες, τά συμφέροντα καί τίς ἐπιδιώξεις του, ἀλλά καί μέ τίς φαντασιώσεις καί μέ τόν ἰδεολογικό του κόσμο.

«Ἡ οὐσία τοῦ ἀτόμου εἶναι τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων», σημαίνει: (1) Ὅτι τό ἄτομο διαμορφώθηκε στήν ἱστορική πορεία τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. (2) Ὅτι στήν κάθε ἱστορική φάση καί στήν κάθε συγκεκριμένη κοινωνία, ἦταν δημιουργός καί ταυτόχρονα δημιούργημα τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων. (3) Ὅτι οἱ ἀντιλήψεις, ἡ ἰδεολογία καί ἡ προσωπικότητά του καθορίζονται, στή γενικότητά τους, καί σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀπό τόν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς (ἄνθρωπος-ἄστος, φεουδάρχης, κ.ο.κ.)· ταυτόχρονα εἶναι συνιστώσες καθολικότερων κοινωνικῶν τάσεων, ὑπερατομικῶν, πού συντελοῦν στή διατήρηση ἢ στήν ἀνατροπή τοῦ κυρίαρχου τρόπου παραγωγῆς. (4) Ὅτι τό ἄτομο διατηρεῖ μιά σχετικά αὐτόνομη καί ἀναπαλλοτριώτη περιοχή αἰσθημάτων, ψυχικῶν καταστάσεων καί προβληματισμῶν, πού εἶναι περισσότερο προσωπική, ἀλλά πού καί αὐτή δέν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τό ἰδεολογικό περιβάλλον καί τίς κοινωνικές σχέσεις τοῦ συγκεκριμένου κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, καί ἀπό τή θέση τοῦ ἀτόμου στόν κοινωνικό σχηματισμό.

Τό ἄτομο εἶναι ἀδιανόητο ἔξω ἀπό μιά συγκεκριμένη κοινωνία. Γι' αὐτό, ἕνα αὐτόνομο καί αὐτοπροσδιοριζόμενο ἄτομο ἀποτελεῖ κενή ἀφαίρεση. Τό ἄτομο προσδιορίζεται ἀπό τίς ἐξωτερικές συνθήκες. Ταυτόχρονα ἀντεπιδρᾷ καί τίς τροποποιεῖ. Ἡ γνώση τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ἐπιτρέπει νά ἐνεργεῖ, ἐπιλέγοντας «ἐλεύθερα» ἀνάμεσα σέ πολλαπλές δυνατότητες. Σήμερα γίνονται ὄλο καί περισσότερο ἀναξιόπιστες οἱ ἀνθρωπολογίες πού δέχονται ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου προϋπάρχει τῆς ὑπαρξῆς. Ἀντίστοιχα, δέ μπορούμε νά δεχτοῦμε ὅτι ἡ ὑπαρξη προϋπάρχει τῆς οὐσίας, ἢ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας, ἔστω καί ἀπαλλαγμένη ἀπό τό μυστικιστικό ἐξωιστορικό της περιεχόμενο, δέν ἔχει θέση σέ μιά ἐπιστημονική θεωρία τοῦ ἀνθρώπου.

Τό ἄτομο εἶναι μιά βιολογική ὀλότητα, καί ταυτόχρονα μιά προσωπικότητα. Οἱ αἰσθήσεις εἶναι τά «κανάλια» μέ τά ὁποῖα ἐπικοινωνεῖ καί συντηρεῖ

τήν ένότητά του μέ τόν κόσμο. Σά βιολογική όλότητα ἔχει τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, πού συνιστοῦν ἕναν ἀπό τούς παράγοντες τῆς ιδιοσυγκρασίας καί τῆς ιδιαιτερότητάς του ὡς προσώπου. Ἀντίστροφα, ἡ πνευματική καί ἡ ψυχική του συγκρότηση ἐπιηρεάζει τή σωματική του ὑπαρξη. Οἱ δύο ὄροι, σῶμα καί προσωπικότητα, εἶναι ἀλληλένδετοι. Ἡ ψυχο-σωματική ένότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σήμερα ἐπιστημονικό γεγονός. Εἶναι γνωστό, π.χ., ὅτι οἱ ἀδένες ἐπιηρεάζουν τά σωματικά χαρακτηριστικά τοῦ ἀτόμου, ἀλλά καί τό χαρακτήρα του καί τή διανοητική του κατάσταση. Ἀντίστροφα, ἡ πνευματική δραστηριότητα ζωογονεῖ τόν ὄργανισμό, καί ἡ πνευματική ὀκνηρία συντελεῖ στήν πτώση τῶν βιολογικῶν δραστηριοτήτων. Εἶναι γνωστός ὁ ρόλος τοῦ ψυχικοῦ παράγοντα στήν κατάσταση τοῦ νευρικοῦ συστήματος καί στήν ὑγεία τοῦ ὄργανισμοῦ, ὅπως καί ἡ ἐπίδραση τοῦ σωματικοῦ στήν ψυχική καί στήν πνευματική κατάσταση τοῦ ἀτόμου. Τό ἄτομο εἶναι ἕνα δομημένο, ἐνιαῖο, λειτουργικό ψυχοσωματικό ὄλον.¹⁴

Ἡ ψυχοσωματική ένότητα ἀντιτίθεται στήν έννοια τῆς ἄυλης ψυχῆς, καί τοῦ σώματος ὡς ἀπλοῦ φορέα (ἢ σκηνώματος) κάποιας ἀνώτερης οὐσίας. Ἡ ψυχή δέν ἐγκαθίσταται στό σῶμα καί δέν τό ἐγκαταλείπει, ὅπως φαντάζονταν οἱ πυθαγόρειοι καί ὁ Πλάτων, οὔτε εἶναι ἕνα ἐξωτερικό στοιχεῖο ὡς πρός τό μηχανικό σῶμα, ὅπως ὑποστήριζε ὁ Καρτέσιος. Ἡ ψυχή δέν εἶναι ὄν, ἀλλά συνολική κατάσταση πού χαρακτηρίζει τήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, καί πού εἶναι τό συνολικό ἀντιφατικό καί μεταβαλλόμενο ἀποτέλεσμα βιολογικῶν καταβολῶν, κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἐργασίας, παιδείας, οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος κλπ.

Ἡ «ψυχή» – ὅπως σημειώθηκε ἤδη – θά μπορούσε νά ὀριστεῖ ὡς τό σύνολο τῶν ἐσωτερικοποιημένων σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο, συνειδητῶν ἢ μή σχέσεων, πού προὔποθέτουν ἕνα ὑλικό-βιολογικό ὑπόβαθρο διαμορφωμένο στήν πορεία τῆς φυλογένεσης καί ἀναπαραγόμενο κατά τή διάρκεια τῆς ὄντογένεσης – ἕνα σύνολο σχέσεων καί ἀνταλλαγῶν μέ τό περιβάλλον. Ἡ «ψυχή» δέν εἶναι συνεπῶς κλειστή ὄντοτητα. Εἶναι ἕνα πεδίο καταστάσεων καί δυνάτεων, πού πραγματώνονται σέ συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες, συνιστοῦν τό κύριο χαρακτηριστικό τοῦ ἀτόμου καί γίνονται παράγοντας τῆς ἱστορικής ἐξέλιξης.